บ้านญี่ปุ่น : ชีวิต ความหมาย และความผันแปร

สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์*

* นักวิชาการอิสระ

บ้านญี่ปุ่น : ชีวิต ความหมาย และความผันแปร

ที่อยู่อาศัยเป็นหนึ่งในปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ "บ้าน" จึงเป็นวัตถุทางวัฒนธรรม (Material culture) ที่สำคัญอันจะสะท้อนให้เห็นถึงระบบความคิด วิถีชีวิตของชุมชนต่าง ๆ ลักษณะเฉพาะของแบบบ้านที่แตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่นแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นในการเลือกใช้วัสดุที่มีอยู่และเทคนิควิธีที่ทำให้บ้านเป็นที่พักอาศัยอย่างสอดรับกับสภาพแวดล้อมทางภูมิประเทศและสภาพอากาศที่แวดล้อมอยู่

ในญี่ปุ่นก็เช่นกัน ภูมิประเทศซึ่งเป็นเกาะในแนวยาว ทำให้ในแต่ละแห่งมีสภาพอากาศเหมาะแก่การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจแตกต่างกัน บ้านในแต่ละเขตจึงมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไปด้วย อาทิเช่น ในย่านโตโฮกู เขตฮอนชูตอนเหนือ อากาศหนาวเย็นจัด ภูมิประเทศเป็นทุ่งหญ้า บ้านจึงสร้างเป็นรูปตัวแอล สร้างแน่นหนาเพื่อรับหิมะ มีหน้าจั่ว ปั้นหยา เพื่อรับแสงและให้อากาศถ่ายเท เรียกว่า Magariya ในขณะที่ย่านยามากะตะ บริเวณชายฝั่งทะเลฮอนชูตอนเหนือ ซึ่งมีอุตสาหกรรมเลี้ยงไหมในศตวรรษที่ 19 - 20 บ้านจะมีห้องใต้หลังคาหลายระดับเพื่อเพาะเลี้ยงหนอน มีการยกหน้าจั่วให้โค้งขึ้นเป็นเหมือนหน้าต่าง ลักษณะคล้ายหมวกเหล็กที่นักรบโบราณสวม มีการประดับยอดหลังคาเป็นริ้ว ๆ เรียกว่า Kuragushi ส่วนในเขตที่หิมะตกหนัก บ้านจึงเป็นรูปตัวแอล ปีกด้านหนึ่งจะสร้างเป็น 2 ชั้น มีหน้าต่างชั้นบนไว้รับแสง มีฝายื่นเป็นกันสาดเหนือหน้าต่างเพื่อกันฝนและหิมะ ในยามที่หิมะตกหนักปิดถมทับประตูชั้นล่าง ก็สามารถใช้หน้าต่างเป็นทางออกได้ จึงได้ชื่อว่า shishi-mada หรือ หน้าต่างราชสีห์นั่นเอง ซึ่งก็ต่างจากทางตะวันตกของโตเกียว ที่เป็นเนินเขา บ้านจะมีหลังคาทรงสูงแหลม เพื่อให้มีชั้นใต้หลังคาหลาย ๆ ชั้นไว้เลี้ยงหนอนไหมเป็นต้น (Chuji Kawashima, หน้า 102-108)

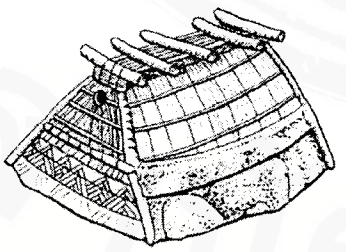
นอกเหนือจากความแตกต่างในมิติด้านพื้นที่แล้ว ความเปลี่ยนแปลงของบ้านในแต่ละมิติเวลายังเป็นภาพสะท้อนถึงผลกระทบที่บ้านและวิถีชีวิตของคนในบ้านได้รับจากบริบททางสังคมวัฒนธรรมภายนอกที่ผันแปรไปด้วย กระแสคลื่นแห่งความเปลี่ยนแปลงที่ถาโถมเข้าสู่สังคมญี่ปุ่นระลอกแล้วระลอกเล่า ไม่ว่าจะเป็นการรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของจีนในสมัยโบราณนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 6 การรับวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยเมจิ ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยหลังสงคราม และการก้าวสู่โลกยุคปัจจุบัน ล้วนปรากฏใน "บ้าน" ทั้งสิ้น ทั้งในด้านที่เป็นกายภาพคือรูปแบบขนาด วัสดุในการสร้างบ้าน และในด้านที่เป็นความหมาย ความเชื่อ ความสัมพันธ์ทางสังคม และวิถีชีวิตของคนญี่ปุ่น อันเป็นจุดหมายหลักที่จะนำเสนอในบทความนี้ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความหลากหลายของบ้านในญี่ปุ่นดังที่กล่าวแล้วในตอนต้น งานชิ้นนี้จึงจำกัดการศึกษาเฉพาะ

ลักษณะที่เป็นองค์ประกอบโครงสร้างหลักของบ้าน อันถือเป็นเอกลักษณ์ของบ้านญี่ปุ่นที่ปรากฏผ่านทางงานศึกษาในสายตาของคนนอกและคนญี่ปุ่น โดยจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดในทางสถาปัตยกรรมและการตกแต่ง อีกทั้งงานนี้จะจำกัดเฉพาะบ้านทั่วไป ไม่ศึกษาบ้านขุนนาง ซามูไร และวัง ซึ่งมีการออกแบบและกฎเกณฑ์เฉพาะตัว

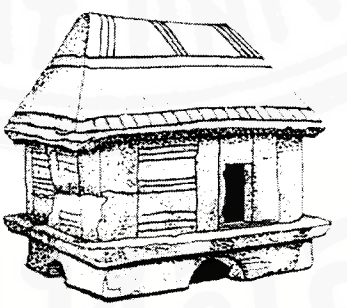
องค์ประกอบบ้าน : ความหมายแห่งจักรวาลวิทยา

โดยทั่วไป เมื่อกล่าวถึงบ้านญี่ปุ่น ชาวตะวันตกและคนภายนอกจะนึกถึงภาพบ้านไม้ยกพื้นสูง ไม่มีผนังกั้นที่ถาวรภายในบ้าน ทว่ามีบานเลื่อนเป็นกระดาษซึ่งทำให้สามารถแปลงห้องย่อยให้กลายเป็นห้องโถงใหญ่ห้องเดียว และสามารถเปิดรับแสงแดดและอากาศได้ทุกทิศ พื้นปูด้วยเสื่อทาทามิ มีระเบียงยาวด้านนอกห้อง ไม่มีเฟอร์นิเจอร์ ผู้คนใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย มีศิลปะงดงามและสะอาดเรียบร้อย เพราะต้องถอดรองเท้าก่อนเข้าบ้าน ภาพดังกล่าวเป็นภาพลักษณ์ของบ้านในช่วงก่อนการปฏิรูปเมจินี้เอง งานชิ้นสำคัญที่บันทึกรายละเอียดของบ้านและความประทับใจในวิถีชีวิตเช่นนี้ได้แก่ งานของ Edward S. Morse ซึ่งเขาได้กล่าวไว้ในคำนำว่า แรงบันดาลใจที่ทำให้เขาบันทึกและสเก็ตภาพบ้านไว้อย่างละเอียดนั้นก็คือ ความรู้สึกที่ว่าบ้านและวิถีชีวิตที่งดงามนั้นกำลังจะเปลี่ยนแปลง และอาจจะสูญหายไปในที่สุด

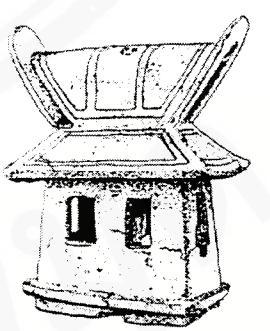
ในความเป็นจริง ก่อนที่บ้านญี่ปุ่นจะมีภาพลักษณ์ดังกล่าวนั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงของบ้านมาโดยตลอด หลักฐานที่ย้อนกลับไปนับพันปีบ่งบอกว่า บ้านแต่ดั้งเดิมนั้นมีลักษณะเป็นกระท่อมที่หลังคาคลุมเกือบถึงดิน หรือที่เรียกว่า pit-dwellings และมีบ้านยกพื้นสูง หลังคาเป็นทรงปั้นหยา หรือทรงผสมปั้นหยาและมีหน้าจั่วด้วย ดังภาพที่ 1

Gabled-roof pit dwelling. Inariyama tumulus. 5th cent. Fujioka, Gunma Pref.

Hipped roof. Sakurai, Nara Pref.

Hipped and gabled roof. Shiroshima, Nara Pref.

ในนิฮอนโชกิ ได้บันทึกว่า เทพีแห่งดวงอาทิตย์หรือ อมาเตระซึ ให้คำมั่นสัญญาว่าจะสร้างบ้านให้แก่หลานชายด้วยเชือกที่ทำจากต้นหม่อนยาว 100 fathoms (คือหน่วยวัดระยะความ

ลึก 1 fathom เท่ากับ 1.8 เมตร หรือ 6 ฟุต) นำมามัดให้เป็น 180 ปม บ้านจะต้องมีเสาสูงใหญ่เป็นท่อนเดียวกัน (massive) มีแผ่นกระดานที่หนา ซึ่งก็ตรงกับลักษณะของ Izumo shrine ศาลบูชาเทพเจ้าที่สร้างขึ้นในปี ค.ศ. 1744 ซึ่งมีหน้าจั่วไม้ขนาดใหญ่ ยกพื้นและมีระเบียงล้อมรอบ (Paine, The Art and Architecture of Japan, หน้า 282)

โดยทั่วไป องค์ประกอบหลักของบ้าน ได้แก่ เสา หลังคา และพื้น เทพนิยายปรัมปราดังกล่าว ได้บอกเล่าถึงองค์ประกอบที่สำคัญของบ้านอันได้แก่ "เสา" นั่นเอง และ "บ้าน" ในที่นี้มิได้หมายถึงที่พักอาศัยเท่านั้น แต่ยังมีนัยความหมายถึงโลกและจักรวาลด้วย

Atsushi Ueda นักวิชาการญี่ปุ่นผู้ศึกษาเรื่องบ้านญี่ปุ่นได้กล่าวไว้ว่า "ประวัติศาสตร์ของสถาปัตยกรรมญี่ปุ่นนั้น เป็นประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้กับเสา" บ้านญี่ปุ่นแบบเก่าจะมีเสาเอกอยู่กลางบ้าน หรือไม่ก็มีเสา 3 ต้นเรียงเป็นแถวอยู่กลางบ้านเพื่อเป็นเสาหลักรองรับน้ำหนักทั้งหมดของหลังคา (Ueda, หน้า 11) เสาจึงเป็นส่วนสำคัญของบ้าน มิใช่ในฐานะโครงไม้ที่ค้ำบ้านเท่านั้น แต่มีนัยยะในเชิงสัญลักษณ์ด้วย เพราะถ้าเสาโดยเฉพาะอย่างยิ่งเสาเอกเกิดหักพังลง โครงสร้างของบ้านซึ่งเปรียบเสมือนสวรรค์กับโลกย่อมพังทลายลงด้วย เราจะเข้าใจคำกล่าวที่บ่งถึงความหมายทางจักรวาลวิทยานี้ยิ่งขึ้น เมื่อย้อนกลับไปอ่าน นิฮอนโชกิ ซึ่งเล่าถึง "เสาหลัก" ไว้ว่า ทายาทของสวรรค์ คือ อิซานามิ และ อิซานากิ ได้รับคำบัญชาให้สร้างห้องโถงขนาด 8 ฟาธอม (a hall of 8 fathoms) และ "เสาแห่งสวรรค์" (Pillar of Heaven) ขึ้น โดยก่อนที่พวกเขาจะร่วมรักกัน (mating) ครั้งแรกนั้น ต่างฝ่ายต่างก็ประเล้าประโลมกันไปรอบๆเสาจนพบและเสพย์สมกัน

มีการตีความว่า "8 fathoms hall" หมายถึงวงกลม ซึ่งเป็นลักษณะของกระท่อมแบบ pit-dwellings กระท่อมของการสมรส (marriage hut) หรือ "บ้าน" จึงมีความหมายเสมือนกับจักรวาลที่ถูกสร้างขึ้นในลักษณะย่อส่วน (microcosm) ด้วยแกนคานที่เชื่อมพื้นดินและท้องฟ้าเข้าไว้ที่ศูนย์กลาง (Paine, อ้างแล้ว, หน้า 283)

ยิ่งไปกว่านั้น นัยยะแห่งสัญลักษณ์ทางจักรวาลวิทยานี้ยังปรากฏชัดยิ่งขึ้นในพิธีการแต่งงานแบบโบราณที่กำหนดให้มีการเดินวนและร้องเพลงรอบเสาก่อนหน้าที่จะมีเพศสัมพันธ์กัน ซึ่งเรียกว่าพิธี "เสาแห่งสวรรค์" ไม่มีคำอธิบายถึงความหมายของพิธีกรรมนี้ อย่างไรก็ตาม มีการอนุมานว่า ในการมีเพศสัมพันธ์กัน ผู้ชายจะอยู่ข้างบนเปรียบเสมือนสวรรค์หรือหลังคาซึ่งปกแผ่คลุมอยู่เหนือบ้าน ส่วนผู้หญิงอยู่ด้านล่าง เปรียบเสมือนผืนแผ่นดินที่รองรับอยู่ หรือ พื้นบ้าน เสาตั้งอยู่ระหว่างหลังคาและพื้น เป็นส่วนที่เชื่อมต่อและทำให้แข็งแกร่ง ดังนั้นจึงถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงคู่สมรสและทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคู่แน่นแฟ้น (Kojiki, หน้า 193) จนมี

คำกล่าวเรียกรูปแบบการตกแต่งเสาของช่างไม้โบราณว่า tenchi kongen tsukuri ซึ่งแปลว่า การสร้างวังของสวรรค์และแผ่นดิน (Ueda, หน้า 11)

อย่างไรก็ตาม ในหนังสือเรื่อง Kokugakusha ของมัทสุมุระ ซึ่งเขียนขึ้นในปลายยุคเอโดะ ก็เห็นด้วยกับการใช้เสาเป็นสัญลักษณ์ขององคชาติ ทว่าเขาเห็นว่า แม้เสาแห่งสวรรค์จะเป็นสัญลักษณ์แห่งองคชาติและสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ แต่ก็ไม่ใช่เป็นประเด็นสำคัญนัก เขาเสนอว่า ชาวญี่ปุ่นโบราณมีความเชื่อว่า เทพเจ้าสถิตย์อยู่บนสรวงสวรรค์หรือบนภูเขาสูง จะถูกอัญเชิญให้ลงมา ยังยอดไม้ หรือ เสา ต้นไม้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นเสมือน Yorishiro ซึ่งหมายถึงหนทางที่พระเจ้าลงมายังโลกมนุษย์ ในสมัยโบราณจึงมีการบูชาต้นไม้เก่าแก่ที่ถูกฟ้าผ่า เพราะเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพระเจ้าบนโลกมนุษย์นั่นเอง ดังนั้นการที่เดินแห่ไปรอบเสาหรือรอบ ต้นไม้จึงเป็นพิธีทางศาสนาเพื่ออัญเชิญให้เทพเจ้าลงมา มัตสุมุระให้คำอธิบายว่า เสาแห่งสวรรค์มีไว้เพื่ออัญเชิญวิญญาณบรรพบุรุษและเทพเจ้าต่าง ๆ หรือเป็นสัญลักษณ์ของวิญญาณเหล่านี้ การแห่ไปรอบเสาก็เพื่ออัญเชิญวิญญาณลงมาและขอพรในการแต่งงาน ชาวญี่ปุ่นโบราณเชื่อว่า การมีเพศสัมพันธ์เป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ จึงต้องอัญเชิญเทพเจ้าซึ่งเป็นพลังชีวิตให้มาปรากฏเป็นสักขีพยานด้วย (Kojiki, I, 193)

ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับเสาในวัฒนธรรมญี่ปุ่นปรากฏชัดในภาษา ดังจะเห็นได้จากคำที่ใช้เรียกเสานั่นเอง "Hashira" เป็นคำภาษาญี่ปุ่นที่มีความหมายเกี่ยวกับเสา ชาวญี่ปุ่นเรียกเสาหลักซึ่งเป็นหัวใจของบ้านว่า "ไดโคขุบาชิระ" (Daikokubashira) และเรียกเสาธรรมดาว่า "ฮาชิระ" คำนี้ยังใช้ครอบคลุมความหมายด้านอื่นที่นอกเหนือไปจากด้านสถาปัตยกรรมด้วย เช่น หมายถึงแกนหลักหรือใจความสำคัญของนโยบาย ในสมัยโบราณ ฮาชิระเป็นคำที่ใช้เรียกพระเจ้า หรือเรียกสิ่งต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับพระเจ้าอย่างลึกซึ้ง ดังนั้นในบ้านญี่ปุ่นที่เก่าแก่มากๆ ซึ่งชื่อว่าเสาไม้ คือ บ้านของพระเจ้า จึงห้ามไม่ให้เด็ก ๆ พิงเสาหลัก นอกจากนี้ยังมีธรรมเนียมปีใหม่ที่คนญี่ปุ่นจะทำการผูกใบเฟินและเชือกฟางติดกับเสาหลัก มีการถวายข้าวปั้นและเหล้าที่หมักจากข้าวให้พระเจ้า (Ueda, หน้า 19-20)

ความเชื่อนี้สัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศของญี่ปุ่น ซึ่งตั้งอยู่ในเขตแผ่นดินไหว เสาเป็นหลักที่ค้ำให้บ้านไม่พังทลายลง การใช้เทคนิคจากจีนด้วยการรองใต้เสาหลักด้วยหินขนาดใหญ่ ทำให้เสาไม่ทรุดตัวเมื่อเดแผ่นดินไหว เดิมนั้นเสามีลักษณะเป็นทรงกลมทั้งหมด แต่เมื่อรับหลักคิดจากจีนที่ว่า "round heaven, square earth" จึงคงเหลือเสาหลักเท่านั้นที่เป็นทรงกลม เสาอื่น ๆ ในบ้านแปรเป็นทรงเหลี่ยม ซึ่งใช้ไม้น้อย ราคาถูกลง และยังสามารถติดตั้งผนังบานเลื่อน (โชจิ) เป็นที่

กั้นห้องได้ จากเดิมที่ต้องใช้ "kicho" หรือมู่ลี่ไม้ที่ม้วนเก็บบนคานได้ ทว่าต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนเทคนิคในการเชื่อมต่อโดยใช้ตะปูหรือหมุดตอก เสากลางบ้านก็เริ่มหมดความสำคัญลงในฐานะสิ่งค้ำจุนบ้าน และกลายเป็นเพียงร่องรอยของประเพณีที่สืบทอดมา หรือเป็นเพียงส่วนที่ใช้ประดับตกแต่งเท่านั้น

หลังคา ก็เป็นองค์ประกอบอีกส่วนที่สำคัญ หลังคาบ้านญี่ปุ่นจะมีขนาดใหญ่คลุมบ้านทั้งหลัง มีลักษณะหนาทึบและลาดเทเป็นทรงปั้นหยาหรือหน้าจั่ว (ทำให้มีน้ำหนักมาก และต้องใช้เสาค้ำมาก) เพื่อรองรับกับสภาพอากาศในแนวมรสุมที่มีพายุฝนเป็นเวลาหลายเดือน มีอากาศหนาวเย็นจัดในฤดูหนาว ซึ่งทำให้ชาวบ้านต้องทำกิจกรรมส่วนใหญ่ภายในบ้าน พื้นบ้านจึงมีทั้งส่วนที่เป็นพื้นดินไว้หุงต้มอาหาร ตากเก็บพืชต่าง ๆ และส่วนที่ยกพื้นสำหรับอยู่อาศัย ในบ้านจึงเป็นลักษณะโล่งกว้าง หรือ ที่เรียกว่า โครงสร้างแบบเปิด (open structure) มีระเบียงรอบ ๆ เพื่อกันฝนและเปิดให้ระบายอากาศแทนการมีหน้าต่าง บ้านของชนชั้นปกครองก็เช่นกัน ด้วยแนวคิดเรื่อง "*one-room, one-roof building*" จึงมีลักษณะเป็นห้องโถงกลางและเฉลียงล้อมรอบ โดยมีผนังกั้นเพียงอันเดียวคือบริเวณประตูที่จะเปิดออกไปยังเฉลียงด้านนอก ต่อมาเมื่อมีการสร้างโชจิ จึงมีการแบ่งกั้นเป็นห้องต่าง ๆ ในขณะเดียวกันก็สามารถเลื่อนเปิดให้กลับมาเป็นห้องโถงเดียวได้ อันเป็นเอกลักษณ์ที่สะท้อนถึงโลกทัศน์ที่เปิดกว้าง ยืดหยุ่น ที่จะรับวัฒนธรรมจากภายนอก และนำมาปรับใช้ให้เข้ากับวัฒนธรรมของตนอย่างกลมกลืน

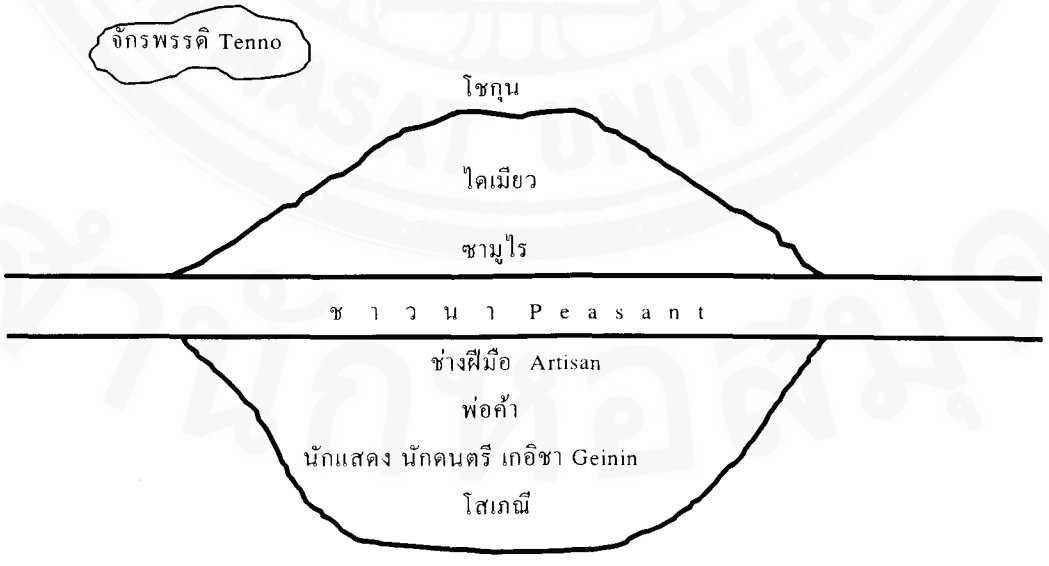
ความรับรู้พื้นที่ (space) : รากฐานแห่งสังคม

นอกเหนือจากองค์ประกอบของบ้านแล้ว การแบ่งพื้นที่ในบ้านก็เป็นอีกสิ่งที่มีความสำคัญในอันที่จะช่วยให้เราเข้าใจสังคมวัฒนธรรมของญี่ปุ่นได้อย่างถ่องแท้ขึ้น ลักษณะเด่นที่ยังคงมาถึงปัจจุบันเมื่อพูดถึงบ้านญี่ปุ่น ก็คือ การถอดรองเท้าและเปลี่ยนรองเท้าเมื่อเข้าบ้าน บ้านญี่ปุ่นนั้นยกพื้นสูง ดังนั้นส่วนใหญ่จะมีการยกพื้นหรือตั้งแท่นหินสำหรับถอดและวางรองเท้าบริเวณทางเข้า ก่อนเข้าบ้านทุกคนจะต้องถอดรองเท้าและเปลี่ยนมาสวมรองเท้าแตะสำหรับใส่บนบ้าน ความสะอาดมิใช่เป็นเหตุผลหลักเดียวในการปฏิบัติดังกล่าว เพราะแม้แต่ภายในบ้านเองคนญี่ปุ่นก็มีการเปลี่ยนรองแตะเมื่อเดินจากส่วนในบ้านไปยังครัว ระเบียง เฉลียง หรือ ห้องน้ำ และถอดรองเท้าในห้องที่ปูเสื่อ นี่มิใช่เป็นเพียงหลักปฏิบัติเท่านั้น แต่เป็นข้อห้าม (taboo) ที่เคร่งครัดด้วย แนวคิดหลักที่อยู่เบื้องหลังการปฏิบัติเช่นนี้ได้แก่ความรับรู้พื้นที่ของคนญี่ปุ่นนั่นเอง

ระดับสูงต่ำของพื้นแต่ละส่วนที่แตกต่างกันแสดงถึงประโยชน์ใช้สอยที่ต่างกัน และยังเชื่อมโยงไปถึงสถานะของคนที่แตกต่างกันด้วย แนวคิดนี้ปรากฏชัดในภาษาญี่ปุ่น ที่มีการนำคำที่

สัมพันธ์กับพื้นที่ไปใช้เรียกคน เช่น คำเรียกข้าราชสำนักว่า tenjjo-bito อันแปลว่า เหนือพื้นพระราชวัง ในขณะที่เรียกชาวบ้าน คนใช้ คนงานที่มีฐานะต่ำต้อยว่า jige-bito อันหมายถึง คนที่อยู่ต่ำบนพื้นดิน ความรับรู้พื้นที่แบบสูง-ต่ำนี้ สืบเนื่องมาจากการแบ่งแยกระหว่าง "เทพเจ้าแห่งสวรรค์" และ "เทพเจ้าแห่งพื้นโลก" ดังตำนานที่ว่า บรรดาเทพเจ้าที่สืบเชื้อสายจากสวรรค์ (ซึ่งต่อมาได้เป็นจักรพรรดิญี่ปุ่น) ได้ทำการปราบปราบเทพเจ้าแห่งพื้นโลกลงอย่างราบคาบ และเหยียดหยามว่าเป็น "พวกที่อาศัยอยู่ในถ้ำ" หรือ "แมงมุมสกปรก" (Ueda, หน้า 92-95)

Myth หรือตำนานแห่งกำเนิดของจักรพรรดิญี่ปุ่นที่สืบเชื้อสายจากสวรรค์ที่เล่าขานสืบต่อกันมานานจนถูกบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในชื่อว่า นิฮอนโชกิ และโคจิกิในศตวรรษที่ 7 และ 8 นั้น ได้ฝังรากลึกอยู่ในสำนึกของชาวญี่ปุ่นให้ตระหนักและยอมรับในอำนาจปกครองและลำดับชั้นทางสังคมตามสายตระกูล "บ้านห้องโถงเดียวหลังคาเดียว" จึงมีนัยยะแห่งสังคมที่มีเอกภาพด้วยการยอมรับการปกครองจากตระกูลเดียว สถานภาพทางชนชั้นได้ถูกตอกย้ำและทำให้เด่นชัดมากขึ้นเมื่อมีการรวมศูนย์การปกครองในสมัยเฮอัน (ค.ศ.794-1185) และในสมัยเอโดะ (ค.ศ.1603-1867) การต่อสู้เพื่อรวบอำนาจการปกครองทำให้สังคมในสมัยนี้เป็นสังคมของนักรบซึ่งมีไดเมียวที่แข็งแกร่งขึ้นจำนวนมาก สำนักโชกุนโตกุกาวาผู้ปกครองจึงสร้างระบบตัวประกัน ให้ไดเมียวต้องส่งลูกเมียหรือตัวเองเวียนผลัดเข้ามาอยู่ในเมืองหลวงเป็นระยะ ๆ เพื่อควบคุมการจราจลภายในมิให้เกิดขึ้น สำนักโชกุนได้ออกกฎกำหนดรายละเอียดในการปฏิบัติตนให้เป็นไปตามลำดับชั้นทางสังคม (ดังแผนภูมิที่ 1) อย่างเคร่งครัด

ที่มา : Bruno Taut, **Houses and people of Japan**, Tokyo : Sanseido, 1958, p.127

กล่าวโดยสรุปก็คือ จักรพรรดิผู้สืบเชื้อสายจากสวรรค์มีสถานะสูงที่สุดในสังคม (แม้จะไม่มีอำนาจปกครองอย่างแท้จริงก็ตาม) เป็นเสมือนดังเมฆที่ลอยตัวอยู่เหนือสิ่งใด โชกุนนั้นมีสถานะรองลงมา ดังเทพที่สถิตย์อยู่บนยอดเขา ที่จะปกครองดูแลไดเมียว ซามูไร และชาวนา ส่วนช่างฝีมือ พ่อค้า นักแสดง และโสเภณีนั้นถือเป็นพวกต่ำ ไม่มีชนชั้น (classless)

ความพลุกพล่านของผู้คนที่เข้าออกระหว่างเมืองทำให้เกิดความคึกคักทางเศรษฐกิจ เมืองหลวงกลายเป็นศูนย์รวมแห่งการศึกษา การค้า ศิลปวัฒนธรรม ที่ผู้คนจำนวนมากหลั่งไหลเข้ามาศึกษา จนทำให้ต้องมีการกำหนดกฎเกณฑ์ที่เคร่งครัดในยุคนี้ ซึ่งครอบคลุมถึงวิถีชีวิตและการใช้ชีวิตประจำวันสำหรับสามัญชนและชนชั้นนักรบอย่างละเอียด นับตั้งแต่สถานที่อยู่อาศัย การแต่งกาย หลักเกณฑ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม มารยาทและพิธีการต่าง ๆ อาทิเช่น ห้ามการแต่งงานระหว่างครอบครัวไดเมียว เว้นแต่ได้รับอนุญาติจากโชกุนเสียก่อน การวางกฎเข้มงวดเกี่ยวกับการสร้างปราสาทใหม่และซ่อมแซมปราสาทเก่า ชาวบ้านเมื่อพบขุนนางจะต้องนั่งคุกเข่าศีรษะแตะพื้นเพื่อแสดงความเคารพ ชาวบ้านไม่มีสิทธิครอบครองอาวุธ ซามูไรเท่านั้นที่จะพกดาบคู่ พวกคนชั้นต่ำที่ไม่มีชนชั้นต้องไว้ผมทรงตะลบกลับเป็นแถบมาจนถึงกลางศีรษะซึ่งโกนเกลี้ยงเป็นต้น

การควบคุมนี้แพร่จากเมืองหลวงไปสู่พื้นที่ของตระกูลศักดินาในเมืองต่าง ๆ จนเกิดการกำหนดกฎปฏิบัติของชาวนาในปกครองของตนต่อไป มีบันทึกว่า ตระกูลศักดินาต่าง ๆ ได้กำหนดเกี่ยวกับการสร้างบ้านเรือนของชาวนาอย่างเข้มงวด อาทิ ในปี 1789 ตระกูลโยเนซาวา สั่งห้ามมิให้ชาวนาในย่านยามากะตะสร้างพื้นบ้านเป็นไม้ ต่อมาในปี 1805 ตระกูลชินโจสั่งจำกัดให้บ้านชาวนามีส่วนที่เป็นพื้นไม้ได้เพียงห้องเดียว เป็นต้น ชาวนาญี่ปุ่นส่วนใหญ่จึงใช้ชีวิตบนพื้นดิน มีการขุดฝังเตาในพื้นดิน เพื่อก่อไฟให้ความอบอุ่นแก่พื้นและห้อง ในยามที่อากาศหนาวก็นำฟางมาปูนอนเตาฝังดินนี้ยังคงมีอยู่ในชนบท เรียกว่า ochima หรือ ochiza (Ueda, หน้า 94-95) ในส่วนที่ยกพื้นไม้นั้นก็จะมีการเจาะหลุมสี่เหลี่ยมตื้น ๆ ไว้กลางพื้นห้องสำหรับตั้งเตาผิงโคทัตสึ เหนือหลุมจะตั้งโต๊ะเตี้ย ๆ และเป็นที่ที่สมาชิกในบ้านนั่งห้อยเท้าลงหลุมล้อมวงทานอาหารหรือคุยกัน เมื่อดับเตาแล้วก็สามารถปิดฝากระดานให้พื้นเรียบและใช้เป็นที่นอนได้

นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามมิให้ชาวนามีโทโคโนมะในบ้าน ชาวนาจึงประดับหิ้งบูชาพระเจ้าของชินโตและหิ้งบูชาพระพุทธศาสนาแทน โชจิและฟุซึมะเองก็ถือเป็นของหรูหราฟุ่มเฟือย เพราะต้องสั่งมาจากเมืองใหญ่ ราคาสูงเนื่องจากมีกรรมวิธีผลิตกระดาษที่ซับซ้อน หลังคาบ้านของชาวนาที่ยากจนทำด้วยใบจากหรือฟางข้าว ส่วนผู้ที่มีฐานะปานกลางที่ปลูกบ้าน 2 ชั้นได้ จะทำหลัง

คาชั้นบนด้วยใบจากส่วนชั้นล่างจะมุงด้วยกระเบื้อง ในขณะที่บ้านของซามูไรชั้นสูงหรือขุนนางที่มีฐานะร่ำรวยจะมีบ้าน 2 ชั้นที่มุงด้วยกระเบื้องทั้งหมด และมีบริเวณบ้านกว้างขวางประดับด้วยสวนสวยงาม มีประตูทางเข้าที่มีลักษณะเฉพาะตามสถานะของเจ้าของบ้าน

การที่โชกุนกำหนดให้มีพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย เช่น ให้ผู้ใต้ปกครอง ตลอดจนชาวบ้านมารวมตัวกันที่บ้านของตระกูลขุนนาง หรือ ชินเด็นเพื่อส่งมอบอาหารและอาวุธ ฯลฯ ในยุคนี้เองที่ทำให้บ้านต้องให้ความสำคัญแก่แขก ต้องมีห้องรับแขก มีการปูเสื่อรับแขก โดยแบ่งสถานะของแขกได้ตามสีของขอบเสื่อ ต่อมาจึงมีการพัฒนาเป็นการปูเสื่อทาทามิคลุมพื้นทั้งหมด และยกพื้นสูงสำหรับแขกชั้นสูง มรดกจากยุคนี้ทำให้ห้องรับแขกกลายเป็นส่วนสำคัญที่สุดในบ้าน

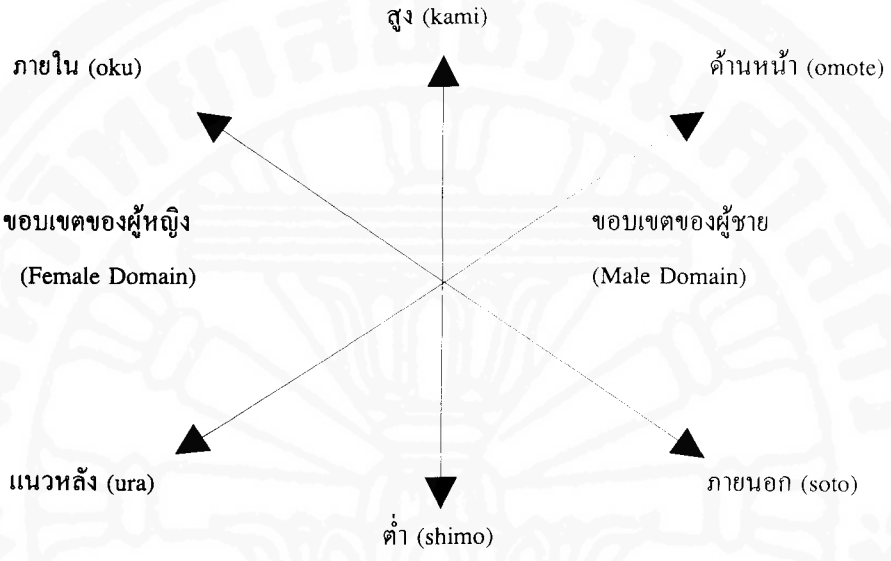
ห้องรับแขกของญี่ปุ่นมักอยู่ทางด้านหลังหรือด้านที่ติดกับสวน โดยมีเฉลียงล้อมรอบอย่างน้อยหนึ่งด้าน เฉลียงเป็นพื้นที่ที่เชื่อมระหว่างห้องรับแขกและสวน ห้องรับแขกมักจะหันไปทางทิศใต้ ทั้งนี้เพื่อหลบลมหนาวที่พัดมาจากทิศเหนือและได้รับลมเมื่อถึงฤดูร้อน ห้องรับแขกจะปูพื้นด้วยเสื่อทาทามิ ซึ่งจะต้องถอดรองเท้าออกเสมอ แขกจะถูกเชิญให้นั่งบนเบาะรองนั่งที่เรียกว่า ซาบุตง ที่จะมีการเปลี่ยนตามฤดูกาล โดยในฤดูหนาวจะใช้เบาะที่ทำด้วยไหม ส่วนในฤดูร้อนจะใช้เบาะที่ทำด้วยผ้าฝ้าย ในห้องจะมีมุมเหลื่อมของเสาที่ยกพื้นขึ้นอีกระดับ ตกแต่งด้วยเสากลม หรือเสาไม้ทรงธรรมชาติ ไว้ประดับภาพแขวน แจกัน เพื่อให้แขกได้ชื่นชม เรียกว่า โทโคโนมะ ส่วนนี้ถือเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดในบ้าน เป็นสถานที่ที่มีเกียรติ การจัดลำดับที่นั่งในบริเวณนี้จะเป็นไปตามความสำคัญและความอาวุโส แขกผู้อาวุโสที่สุดจะนั่งด้านในใกล้กับโทโคโนมะมากที่สุด เจ้าบ้านชาย หญิงจะนั่งเรียงกันหันหน้าเข้าหารูป คนอื่น ๆ ที่สำคัญรองลงมาก็จะอยู่ด้านนอกถัดมา ซึ่งลักษณะเช่นนี้ได้รับการวิจารณ์ว่า เป็นความขัดแย้ง (paradox) ที่น่าประหลาด เพราะเจ้าบ้านตั้งใจประดับภาพไว้รับแขกแต่กลับให้แขกหันหลังให้ภาพ

ในสมัยนี้นี่เองที่ผู้ปกครองเลื่อมใสศรัทธาในปรัชญาแห่งเซน จึงมีการออกกฎให้ขุนนางสร้างบ้านโดยอิงวิถีธรรมชาติ ตกแต่งบ้านให้เรียบง่ายที่สุด กระทัดรัดที่สุด ไม้ที่ใช้ก็ไม่ต้องทาสี ปล่อยให้เป็นสีธรรมชาติ พิธีชงน้ำชาและการสร้างห้องน้ำชาที่เล็กและไม่ตกแต่งอะไรในท่ามกลางสวนอันสงบเงียบเป็นที่นิยมแพร่หลายในยุคนี้[1]

---

[1] นักจิตวิเคราะห์ Doi Takeo ได้กล่าวถึงการที่คนญี่ปุ่นชื่นชมในธรรมชาติอย่างดื่มด่ำนั้น เป็นเพราะคนญี่ปุ่นต้องการแสวงหาความกลมกลืนซึ่งพวกเขาไม่พบในโลกทางสังคมของตน ความว่า " It may be more accurate to say that the Japanese turn to nature because there is something unsatifying in the way they deal with human relations, rather than to say simply that they escape from human complications. Only this would

เราจะเห็นได้ว่า ความรับรู้พื้นที่ในสังคมญี่ปุ่นนั้น มิได้มีเพียงมิติของความสูง-ต่ำเท่านั้น ยังมีการแบ่งพื้นที่ตามมิติของภายใน-ภายนอก และมิติแห่งแนวหน้า-แนวหลังด้วย ความซ้อนทับของการรับรู้พื้นที่อันเป็นรากฐานของสังคมญี่ปุ่นนั้น มีลักษณะดังแผนภูมิที่ 2

ที่มา : Takie Sugiyama Lebra, Above the clouds, Berkley : University of California Press, 1993, p.157-159.

การแบ่งพื้นที่เป็นภายใน-ภายนอกนี้ ทำให้คนญี่ปุ่นมักจะแทนตัวเองว่า อุชิ แปลว่า บ้าน เมื่อพูดกับคนอื่น และเรียกบุคคลที่สองว่า o-uchi แปลว่า บ้านที่มีเกียรติ หรือ o-taku แปลว่า ที่อยู่อาศัยที่มีเกียรติ เพื่อหลีกเลี่ยงที่จะใช้คำสรรพนามแทนบุรุษที่สองและสามโดยตรง เพราะถือเป็นการไม่สุภาพและไม่ไพเราะ การถอดรองเท้าก่อนเข้าบ้านก็เป็นเสมือนพิธีแห่งการเปลี่ยนผ่านจากโลกภายนอกเข้าสู่ภายในด้วย

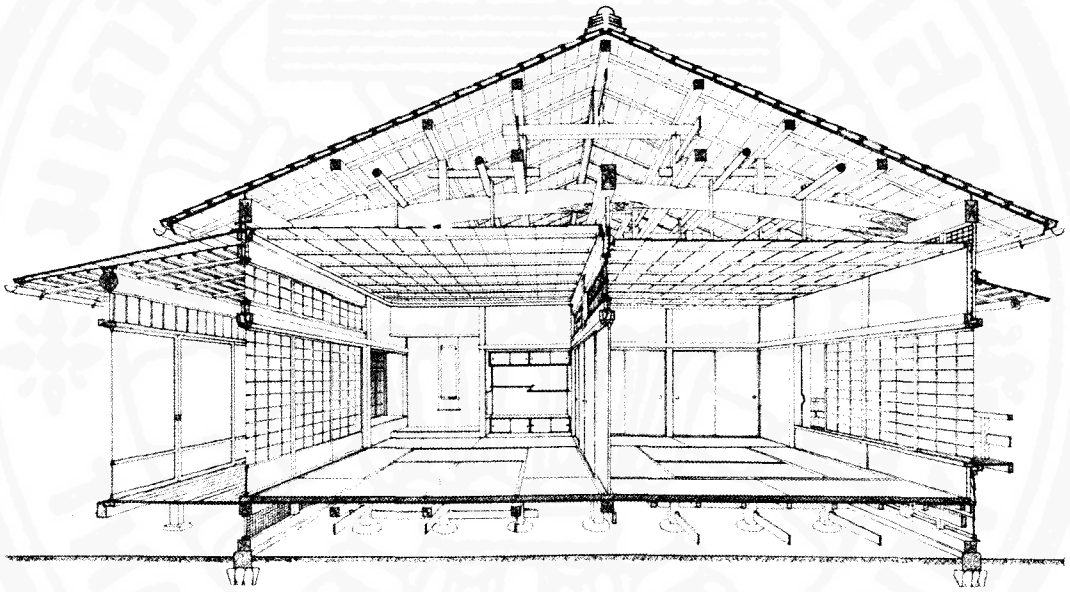
อย่างไรก็ดี ญี่ปุ่นไม่มีคำว่า "ส่วนตัว" เลย แม้แต่ภายในบ้านก็ไม่ใช่ที่ส่วนตัว โครงสร้างบ้านที่เปิดกว้าง (ดังรูป 2) ผนังกั้นกระดาษที่แบบบาง โปร่งแสง ทำให้เห็นเงาเลือนลางของคนที่

---

explain.. why, strangely enough, they receive a ***kokoro*** that is much more human than the ***kokoro*** they have when they relate to other human beings." (Anatomy of self, Kodansha International, 1988, p.151) "โคโคโร" ในที่นี้หมายถึงหัวใจ กฎเกณฑ์ที่เคร่งครัดในสังคมศักดินาในการปฏิสัมพันธ์กันทางสังคมนั้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนไม่เป็นธรรมชาติ ไม่สมดุล การหลบเลี่ยงเข้าสู่ความว่างเปล่า ความเปลือย และธรรมชาติแม้เพียงชั่วครู่ จึงถือเป็นการปลดเปลื้องเปลือกทางสังคมที่คนญี่ปุ่นต้องแบกอยู่ และเป็นห้วงเวลาที่ได้พักผ่อนอย่างแท้จริง

อยู่ภายใน คุณสมบัติที่ไม่กันเสียงทำให้เสียงของผู้คนภายนอกดังเข้ามาในบ้าน และเสียงจากส่วนหนึ่งของบ้านดังไปยังส่วนอื่น ๆ และโดยทั่วไปบ้านก็จะเปิดผนังกว้าง ทำให้ผู้คนภายนอกสามารถมองเห็นภายในบ้านได้อย่างชัดเจน Morse ถึงกับบันทึกไว้อย่างแปลกใจที่บ้านและร้านค้าข้างถนนเปิดกว้างจนเห็นว่าคนในบ้านทำอะไรอยู่ และสิ่งที่เขาประทับใจมากก็คือ ความสะอาดเรียบร้อยที่มีอยู่ทุกหนแห่งแม้กระทั่งในบ้านของคนยากจนที่สุด

รูป 2 โครงสร้างบ้านที่เปิดโล่ง

การที่ “ความเป็นสาธารณะ” ครอบคลุมอยู่ในบ้านด้วยนั้น ปรากฏชัดในธรรมเนียมที่เจ้าบ้านจะเชิญให้แขกอาบน้ำด้วย ในบ้านญี่ปุ่นจะมีการแบ่งห้องส้วมออกจากห้องน้ำ และในห้องน้ำเองจะแบ่งเป็นสวนที่ล้างตัวและที่ตั้งอ่างอาบน้ำ คนญี่ปุ่นจะล้างตัวให้สะอาดก่อนที่จะลงไปแช่น้ำร้อนในอ่างอาบน้ำ แม่บ้านจะต้องต้มน้ำในอ่างให้ร้อนและเชิญให้แขกอาบก่อน จากนั้นผู้นำของบ้านและผู้ชายจะอาบต่อกันโดยไม่มีการเปลี่ยนน้ำใหม่ ผู้หญิงจะอาบเป็นอันดับหลังสุด เพราะผู้หญิงนั้นเป็นผู้ครอบครองพื้นที่ภายในและเป็นแนวหลัง

การแบ่งพื้นที่ตามมิติดังกล่าว ได้ถ่ายทอดไปสู่การแบ่งหน้าที่ของสมาชิกภายในบ้านด้วย สมาชิกแต่ละคนของบ้านจะมีคำเรียกตามความสำคัญที่บุคคลนั้นมีต่อบ้าน เช่น ผู้หญิงญี่ปุ่นจะเรียกสามีอย่างยกย่องว่า “shujin” ซึ่งหมายความถึง บุคคลสำคัญของบ้าน หรือ “danna-san” แปลว่า เจ้านายเหนือหัว และ “teishu” แปลว่า ความสำคัญของบ้าน ในขณะที่สามีมักเรียกภรรยาว่า

"kanai" ที่แปลว่า ภายในบ้าน (the house interior) หรือ "oku-sama" ซึ่งหมายความว่า ห้องที่มืด หรืออยู่ในสุดของบ้าน (dark or inner chamber of house) หรือ เรียกว่า "tsuma" ที่แปลว่า หน้าจั่ว

ความรับรู้พื้นที่และการแบ่งหน้าที่ตามพื้นที่นี้ สะท้อนถึงค่านิยมของสังคมญี่ปุ่นที่ไม่ให้ความสำคัญแก่ปัจเจกบุคคล ทั้งนี้ความสงบในบ้านและสังคมเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ดังปรากฏใน Civil Code ของญี่ปุ่น ที่มีผลบังคับใช้มาตั้งแต่ปี ค.ศ.1868 ในยุคปฏิรูปเมจิความว่า "ภารกิจแรกของมนุษย์ (ผู้ชาย) คือ การไม่คิดถึงแต่ตัวเอง หากแต่คิดถึงผู้อยู่อาศัยในบ้านของเขา" หัวหน้าครอบครัวจึงนับเป็นผู้ที่มีสิทธิเด็ดขาดที่สุด เป็นนายของบ้าน ดังคำกล่าวเรียก ซึ่งเขาก็จะต้องทำหน้าที่ดูแลบ้าน ปกป้องทรัพย์สิน และเพิ่มพูนชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล ในขณะที่ผู้หญิงนั้นมีบทบาทสำคัญภายในบ้าน คือ การดูแลสามี เลี้ยงลูก ทำอาหารและทำงานบ้าน ผู้หญิงญี่ปุ่นจะได้รับการอบรมคำสั่งสอนให้ "เชื่อฟังพ่อเมื่อยังไม่ได้แต่งงาน เมื่อแต่งงานแล้วให้เชื่อฟังสามี และเมื่อเป็นม่ายให้เชื่อฟังลูกชาย" ดังนั้นพื้นที่ที่เป็นของผู้หญิงจึงอยู่ภายใน เป็นแนวหลัง ส่วนผู้ชายจะเป็นแนวหน้า เป็นผู้นำพาให้ครอบครัวสืบเนื่องต่อไป

นอกเหนือจาก โครงสร้างที่เปิดกว้าง (opened structure) ความยืดหยุ่น (flexibility) ของการใช้พื้นที่ในบ้านแล้ว ความต่อเนื่อง (continuity) ยังเป็นลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่งของบ้านญี่ปุ่น ภายในบ้านนั้นนอกจากจะเปิดผนังได้ทุกทางทำให้สามารถเดินต่อไปยังห้องต่าง ๆ ได้แล้ว ระเบียงและเฉลียงยังเป็นส่วนสำคัญที่เชื่อมโยงให้เดินรอบบ้านได้อย่างต่อเนื่อง ในบ้านที่ห้องชงชา และห้องส้วมอยู่นอกบ้าน ก็จะต้องสร้างระเบียงเชื่อมต่อไปถึงด้วย การสร้างเฉลียงรอบ ๆ บ้านนั้น ในทางหนึ่งเป็นสิ่งจำเป็น เพราะสภาพอากาศที่มีฝนตกหนัก มีความชื้นสูงทำให้ต้องสร้างหลังคาลาดเทคลุมต่ำ ระเบียงและเฉลียงจึงมีประโยชน์ทั้งเพื่อกันฝนและเป็นการระบายอากาศ ยิ่งไปกว่านั้น มันยังมีประโยชน์ในทางสังคมด้วย เฉลียงเป็นพื้นที่รอยต่อที่เชื่อมบ้านกับสังคมภายนอก ในภาษาญี่ปุ่น เรียกเฉลียงว่า engowa แปลว่า เส้นแห่งความสัมพันธ์ (line of relation) ซึ่งก็ตรงกับลักษณะการใช้งานของชาวบ้านที่ใช้เฉลียงเป็นที่พักผ่อน (ดังรูป 3) แม่บ้านจะนั่งทำงานที่เฉลียงไป ในขณะที่สามารถดูลูก ๆ ซึ่งเล่นกันอยู่ที่ลานบ้าน และทักทายกับคนที่ผ่านไปมา กินน้ำชากัน ซุบซิบเรื่องต่างๆ ตลอดไปจนถึงติดต่อค้าขายสินค้ากัน ด้วยคุณสมบัติที่เป็นพื้นที่ชายขอบ (marginal) ทำให้เฉลียงเป็นพื้นที่ที่คนในสังคมทำการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ (informal) เพราะหากจะเข้าไปในบ้านก็ต้องถอดรองเท้า วางสัมภาระ และควบคุมกริยา ด้วยการนั่งคุกเข่า ฯลฯ ความสัมพันธ์บนพื้นที่ชายขอบจึงเป็นภาวะกลาง ๆ ที่ทั้งคนในบ้านและคนนอกบ้านไม่ต้องเปลี่ยนผ่านไปสู่อีกสภาวะหนึ่ง

รูป 3 ภาพวาดแสดงถึงการพักผ่อนบริเวณเฉลียงของหญิงชาวบ้าน

ความผันแปรของสังคมและ "บ้าน"

หลายร้อยปีของการปิดประเทศในยุคเอโดะ ได้หล่อหลอมให้สังคมญี่ปุ่นมีความเจริญและมีเอกภาพในทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก วิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อที่ปฏิบัติสืบมาอย่างเคร่งครัด ส่งผลให้ "บ้าน" ทั้งในทางกายภาพ และวิถีของคนในบ้านมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว แต่ความแข็งแกร่งและความสงบของสังคมนั้นมิได้ยั่งยืน เมื่อญี่ปุ่นถูกบีบบังคับจากชาติตะวันตกให้เปิดประเทศ กระแสคลื่นจากภายนอกได้ชัดให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมและ "บ้าน" ของญี่ปุ่น

ในยุคเมจิเริ่มมีการรับอิทธิพลตะวันตกเข้ามาในสถาปัตยกรรมของญี่ปุ่น มีการสร้างที่ทำการของหน่วยงานราชการสมัยใหม่เป็นตึก ความพ่ายแพ้อันเนื่องมาจากเทคโนโลยีที่ทันสมัยกว่าของชาติตะวันตกทำให้รัฐบาลเร่งพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตก ระบบศักดินาถูกยกเลิก ชนชั้นนักรบได้ถูกยึดอาวุธ และคนที่เคยถูกจัดว่าต่ำไม่มีชนชั้น เช่น พ่อค้า ช่างฝีมือ นักแสดงก็กลายเป็นพลเมืองที่เท่าเทียมกัน ตระกูลพ่อค้าหลายตระกูลร่ำรวยขึ้นจากการค้ากับต่างประเทศ เริ่มมีการรับแบบอย่างจากตะวันตกมาผสมกับแบบดั้งเดิมของตน อาทิเช่น พ่อค้าจะสร้างหอนาฬิกาต่อขึ้นไปบนหลังคาบ้าน อันเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัย

การแต่งกายและวิถีชีวิตนอกบ้านของคนญี่ปุ่นก็เปลี่ยนไปต้องทำตามแบบตะวันตก เพราะชาวตะวันตกที่เข้ามาในญี่ปุ่นจำนวนมากนั้นไม่เคยชินกับการนั่งและคุกเข่าบนพื้น ในบ้านของคนมีฐานะจึงมีการสร้างต่อเติมส่วนเฉพาะขึ้น เพื่อเป็นห้องรับแขกที่มีเก้าอี้ชุดรับแขกตั้งอยู่ เรียกว่า wayokanheiretsugata-jutaku แต่ส่วนอื่น ๆ ของบ้านก็ยังคงลักษณะเดิม คือ ปูพื้นด้วยเสื่อทาทามิ

ความคิดเรื่องความเสมอภาค และสิทธิของบุคคลได้แพร่หลายเข้าสู่คนชั้นกลางที่เพิ่มจำนวนขึ้นมาก ต่อมาในทศวรรษ 1900 เริ่มมีการวิพากษ์ในหมู่ชนชั้นกลางถึงลักษณะของบ้านแบบเดิมว่า เปิดกว้าง ไม่มีความเป็นส่วนตัว เสียงจากส่วนหนึ่งจะดังไปยังส่วนอื่น ๆ ของบ้าน หนวกหู และไม่เหมาะสมสำหรับปัจเจก ดังนั้นในปี 1898 จึงเริ่มมีบ้านแบบใหม่ของชนชั้นกลางเป็นแบบผสมระหว่างตะวันตกกับญี่ปุ่นขึ้น คือ มีห้องรับแขกซึ่งตั้งชุดเก้าอี้รับแขก และเปลี่ยนมาปูพรมแทนเสื่อทาทามิ

นับจากปลายยุคเมจิจนถึงยุคไทโช เป็นยุคที่ชาวญี่ปุ่นมีชีวิตสองลักษณะควบคู่กันไป นั่นคือ เมื่ออยู่ในบ้านก็ใช้ชีวิตแบบญี่ปุ่น ทว่าในยามที่ออกจากบ้านก็ปฏิบัติตามแบบตะวันตก อย่างไรก็ตามคนชั้นกลางซึ่งฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีนัก รู้สึกว่าการใช้ชีวิตทั้งแบบญี่ปุ่นและตะวันตกเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุผลและไม่ประหยัด คนจึงเริ่มหันมาสร้างบ้านแบบตะวันตก ส่วนใหญ่นิยม

สร้างเป็นบังกาโล สไตล์อเมริกัน บริษัทที่ทำธุรกิจสร้างบ้าน ของนายชินสุเกะ ฮาชิกุชิ ซึ่งก่อตั้งในปี 1909 ชื่อ America-ya ได้ทำการโหมประชาสัมพันธ์ขายบ้านบังกาโลที่นำเข้าจากชีแอทเทิล ในระยะแรก บริษัทเน้นรูปแบบที่มีเครื่องเรือนชุดเก้าอี้ เพื่อทดแทนวิถีแห่งการนั่งกับพื้นของคนญี่ปุ่น แต่ผู้ที่อยู่อาศัยกลับไม่คุ้นเคยและรู้สึกว่าการมีโต๊ะเก้าอี้เป็นเรื่องยุ่งยาก จึงเริ่มมีการสร้างห้องที่ปูเสื่อทาทามิขึ้นและเสริมวัสดุแบบดั้งเดิมของญี่ปุ่น เช่น โชจิ และประตูเลื่อน มีเพดาน ผนัง และระเบียงเปิดสู่ภายนอก (Uchida, หน้า 4-5)

ต่อมา ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดภาวะการขาดแคลนที่อยู่อาศัยถึง 4.2 ล้านยูนิต ทำให้มีความต้องการบ้านขนาดเล็กราคาถูก อีกทั้งกองกำลังของสหรัฐอเมริกาที่เข้าดูแลญี่ปุ่นได้ปลุกให้ประชาชนมีสำนึกเรื่องประชาธิปไตย วัสดุตามแบบดั้งเดิมจึงถูกเหมารวมว่าไม่เป็นประชาธิปไตย การมีห้องเสื่อทาทามิ การกันพื้นที่ไว้สำหรับโชว์งานศิลป์ การมีระเบียงเปิดสู่นอกบ้านกลายเป็นการใช้พื้นที่สิ้นเปลือง โชจิและประตูเลื่อน (ฟุซุมะ) ก็กลายเป็นวัสดุที่ไม่ทนทาน มีการสร้างผนังทึบหรือใช้กระจกแทน มีหน้าต่างมุ้งลวด มีเครื่องใช้ไฟฟ้าและส้วมชักโครก บ้านในสมัยใหม่เมื่อดูภายนอกจึงแทบจะไม่เหลือวัสดุที่เป็นแบบดั้งเดิมของญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม สไตล์การใช้ชีวิตแบบดั้งเดิมก็ยังคงเหลืออยู่ เช่น ประเพณีที่จะต้องถอดรองเท้าก่อนเข้าบ้าน การแยกห้องส้วมออกจากห้องอาบน้ำ การกันพื้นที่ไว้ล้างตัวนอกอ่างอาบน้ำ การนั่งกับพื้นแม้จะมีเก้าอี้แล้วก็ตาม (Uchida, หน้า 6)

บ้านแบบใหม่สะท้อนให้เห็นถึงความล่มสลายของระบบครอบครัวแบบเดิมด้วย เนื่องจากคนในแต่ละรุ่น (generation) มีช่องว่างที่ห่างกันขึ้นทุกที ทั้งในทางความคิดและวิถีชีวิตที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน จนยากที่จะอยู่ร่วมกันในบ้านเดียวกันถึง 3 รุ่นได้ดังอดีต แต่เดิมนั้นบ้านเป็นศูนย์รวมของทุกคนในครอบครัว เป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ลูกหลานจะต้องให้ความเคารพและดูแลผู้สูงอายุ ในบ้านจะมีห้องสำหรับผู้สูงอายุ คือ พ่อสามีซึ่งเคยเป็นนายของบ้านมาก่อน ส่วนใหญ่จะอยู่มุมในติดกับสวนเพื่อให้ท่านใช้เวลาในการวาดเขียนตัวอักษร ย่ายายก็จะช่วยดูแลสอนงานบ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ ในขณะที่คนรุ่นลูกทำหน้าที่ทำนุบำรุงให้ครอบครัวอยู่ได้อย่างเป็นสุข ทว่าภายใต้สภาพสังคมสมัยใหม่ ที่ผู้คนต้องออกไปทำงานนอกบ้าน มีวิถีชีวิตที่รีบเร่ง คนรุ่นหนุ่มสาวส่วนใหญ่จะแยกออกไปอยู่ที่อพาร์ทเม้นท์ส่วนตัวขนาดเล็กในเมือง ครอบครัวจึงมิได้รวมศูนย์อยู่ที่บ้านอีกต่อไป

จำนวนประชากรที่เพิ่มสูงขึ้นหลายเท่าตัว ทำให้ความต้องการที่อยู่อาศัยมากขึ้น ราคาที่ดินที่สูงลิ่บลิ่ว บวกกับค่าใช้จ่ายในการสร้างบ้านแบบเดิมที่สูงมากเพราะต้องจ้างช่างไม้ที่มีทักษะ

สูง ราคาไม้ ภาษี ฯลฯ ได้ทำให้การเป็นเจ้าของบ้านสักหลังกลายเป็นความฝัน คอนโดมีเนียม และอพาร์ทเม้นท์ขนาดเล็กจึงแพร่หลาย (ความกว้างเฉลี่ยของคอนโดมีเนียมในโตเกียว คือ 65 ตร.ม. ราคาสูงถึง 40 ล้านเยน) และเกิดกระแสความคิดให้ทบทวนนำเอาลักษณะเดิมกลับมาใช้อีก คือ การไม่มีเฟอร์นิเจอร์ ทุกอย่างพับเก็บได้ทำให้พื้นที่แคบแปลงเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ได้

วิกฤตการณ์ขาดแคลนที่อยู่อาศัยในปัจจุบัน ทำให้รัฐบาลต้องประกาศแผนแก้ไขในเดือนมีนาคม 1996 โดยผ่อนคลายกฎในการควบคุมการก่อสร้าง โดยเฉพาะการผ่อนคลายกฎที่กำหนดรายละเอียดวิธีการสร้างบ้านแบบ 2X4 เปิดให้มีการนำเข้าวัสดุก่อสร้างได้มากขึ้น มีการยกเว้นภาษีพิเศษ และอนุญาติให้สร้างบ้านสูง 3 ชั้นได้ (Kisburo, หน้า 34) เพื่อให้ราคาบ้านต่ำลงจนประชาชนสามารถเป็นเจ้าของได้ ซึ่งเราคงต้องติดตามกันต่อไปว่า ในสภาวะที่ญี่ปุ่นกำลังเผชิญหน้ากับปัญหาเศรษฐกิจ สังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมครั้งสำคัญในศตวรรษใหม่ ญี่ปุ่นจะยังคงรักษาพื้นฐานอันเป็นจุดเด่นในด้าน "ความสามารถในการดัดแปลงให้เหมาะสมและความสามารถในการขยายตัวให้ทวีคูณ" ได้หรือไม่

หนังสืออ้างอิง

Morse, E. S., **Japanese Homes and their surroundings.** New York : Dover , 1961.

Ueda, Atsushi. **The Inner Harmony of The Japanese House.** Tokyo and New York : Kodansha International, 1990.

Kawashima, Chuji. **Minka : Traditional Houses of Rrural Japan.** Translated by Lynne E. Riggs. Japan : Kodansha International, 1986.

Engel, Heinrich. **The Japanese House : A Tradition for Contemporary Architecture.** Tokyo : Charles E. Tuttle, @1964, 7th printing 1977.

Paine, Robert T. and Soper, Alexander. **The Art and Architecture of Japan.** Penguin Books, 1985.

Philippi, Donald L. **Kojiki.** University of Tokyo Press, @1968, 6th edition 1992.

Uchida, Seizo. "The Modernization of Japan's Homes", **Yoke.** Vol 155 no.82 (July 1997), pp.3-6.

Kisburo, Ishii. "A Slow Revolution in Construction", **Look Japan**. (October 1997), pp.34-35.